

Tři tradice sociologie venkova v počátcích sociologie vybraných zemí střední Evropy¹

Dušan Janák²

Slezská univerzita v Opavě

Three Traditions of Rural Sociology in the Beginnings of Sociology in Selected Countries of Central Europe. The country life was the most important empirical topic shared by Central European sociologies in the beginnings of sociology in Central Europe (in Poland, Czechoslovakia and Hungary). The comparison based on the content analysis of contemporary sociological journals, the knowledge of relevant books and research in the field of rural sociology and the knowledge of work of the key sociologists identified three specific approaches to the topic. The first is characterized by Polish culturalism, the second by Czech "nationalization" of the topic, and the third by Hungarian and Slovak sociographism. The so-called agrarian question was one of the key political and social problems of the first third of the 20th century and that is why the topic is suitable for the study of politicization of sociology. While the Polish approach is of apolitical nature, the Czech concept is characterized by political connotations related to national questions. In Slovakia the gradual depoliticization of the topic in the context of sociographical approach is apparent, while left-wing social political ambitions are typical of the Hungarian sociographic tradition. These approaches represent certain distinctive ideal types and there exist also significant counterexamples.

Sociológia 2018, Vol. 50 (No. 2: 149-171)

Key words: Rural sociology; history of sociology; Central Europe; the 20th century

Úvod

Text studie se zabývá sociologickým zpracováním tématu venkova ve středo-evropských zemích (Polsko, Česko/Slovensko, Maďarsko) mimo německý jazykový okruh v počátcích formování sociologie jako vědní disciplíny, tj. především v první polovině 20. století. Využívá k tomu data ze systematicky uskutečněné obsahové analýzy dobových sociologických časopisů doplněná o analýzu dalších relevantních publikačních zdrojů, tj. především knižní a časopisecké produkce, a také znalost odborných biografii a díla klíčových sociologů. Problematika venkova patřila k nejdůležitějším tématům ve všech středo-evropských zemích jak z pohledu sociálních dějin první poloviny 20. století, tak z hlediska významu v rámci sociologického diskursu, resp. národních sociologických diskursů. Díky tomu jsou výsledky studie i přes relativně úzké zaměření využitelné při řešení obecnějších otázek týkajících se charakteristik sociologie ve střední Evropě ve dvou ohledech. První představují otázky spojené se zkoumáním podoby sociologické tradice, které tematizujeme v rovině napětí mezi vědeckým univerzalismem (který říká, že existuje jedna

¹ Výzkum byl podpořen grantem GA ČR č. 15-04099Y: Sociologie ve střední Evropě před druhou světovou válkou v komparativní perspektivě. Autor děkuje recenzentům studie za připomínky, které vedly ke zkvalitnění výsledného textu.

² Korespondence: PhDr. Dušan Janák, Ph.D., Centrum empirických výzkumů, Fakulta veřejných politik SU v Opavě, Bezručovo nám. 14, Opava 746 01, e-mail: janak@fvp.slu.cz

sociologie s jednou vědeckou pravdou) a partikularismem (neexistuje jednotná sociologická věda, ale různost sociologických tradic se svými vlastními otázkami a odpověďmi). Druhý spočívá ve vystižení vztahu mezi sociologickými a sociálními problémy v rámci tématu venkova a přesahuje až do oblasti zkoumání vztahů mezi sociologií a panujícími politickými režimy.

Viděno prizmatem prvního typu problémů, problematika národních sociologií pěstovaných v „malých“ národních jazycích, je zároveň součástí obecnějšího tématu vztahu tzv. „malých“ a „velkých“ sociologií, jichž si všímají různí autoři. (Např. Connell 1997) Je několik důvodů se domnívat, že vztah „malých“ a „velkých“ sociologií nemá pouze povahu stíhání neustále ujíždějícího vlaku³. Je velmi pravděpodobné, že vztah ovlivňování „malých“ a „velkých“ sociologií je velmi různorodý a v každém případě obousměrný. Zůstává však vztahem dvou mocensky nerovnocenných, byť relativně autonomních diskursů. Studie polských sociologů o polské, resp. středoevropské sociologii ve vztahu k západní sociologické tradici napovídají o jakési závislosti na Západu. (Sowa 1983; Mucha 2009) Mucha se nebojí použít termín „kolonizace“ a „sebekolonizace“ (*self-colonization*) „malé“ sociologie tou „velkou“. Na druhou stranu uvádí (Mucha 2009: 521), že i přes teoretickou závislost na západním sociologickém mainstreamu se sociologie „dělala a dělá“ v první řadě „doma“, tj. v hranicích národního státu. Plauzibilitu tomuto tvrzení dodává Beckovo mínění o stále trvajícím „metodologickém nacionalismu“. (Např. Beck 2005) Proto je stále legitimní klást si otázky po míře napětí mezi vědeckým univerzalismem a partikularismem národních tradic a mezi vnitřními a vnějšími modely vědecké praxe.

V oblasti sociologické sebereflexe a zkoumání dějin sociologie vznikla řada konceptů, které se snaží nějakým způsobem zachytit vztahy mezi různými sociologiemi. Některá z vodítek pro výzkum napětí mezi univerzalismem a partikularismem poskytují pojmy „alternativního diskursu“ Syeda F. Alatas (Alatas 2010: 37) a „kritického odstupu“ k dominantním metropolitním konceptům Raewyn Connellové. (Connell 2007: 220-230) Alternativním diskursem Alatas míní obrat k filosofickým, epistemologickým, uměleckým a historickým zdrojům poznání odlišným od západní tradice. V jeho textu jde o promyšlení projektu univerzální sociologie globalizovaného světa, ale můžeme tento pojem použít i pro analýzu sociologické minulosti. Pro přesnější uchopení motivu alternativnosti je užitečný postřeh R. Connellové, podle které většina významných koncepcí vytvořených na sociologických periferiích vznikla využitím koncepcí z centra (resp. v její terminologii z metropole), ale byla nově rozvinuta v „kritické distanci“. Pro posouzení relativní konceptuální nezávislosti a autenticity v periferních a semiperiferních diskurzech považujeme za

³ Tak vyznívá např. text Jiřího Musila o soudobé české sociologii. (Musil 2002) K problematice sociologického mainstreamu a sociologických periferií v obecnější rovině viz Raewyn Connellová. (Connell 1997)

užitečně pokusit se nacházet tyto momenty kritické distance a tázat se po jejich zdrojích. Nemusí jít totiž vždy o využití partikulární tradice v Alatasově smyslu alternativy. Stejně dobře se může jednat o individuální myšlenkový výkon zakotvený v dominantní tradici, pouze publikovaný na periferii a v regionálním jazyce.

Jednoduchý, ale heuristicky užitečný koncept nabízí Denis Némedi (2009a, 2009b) v podobě dělení vnitřních a vnějších modelů sociologické práce. I když jej aplikuje také v rámci maďarské sociologie na rozdíl mezi „domácími“ versus „západními“ vlivy, oproti Alatasově a Connellové koncepci jej lze využít i na vzájemné vztahy mezi „periferními“ či „malými“ sociologickými tradicemi jako tomu bylo v případě našeho tématu venkova např. mezi maďarskou a slovenskou sociologií v podobě tzv. sociografie.

Agrární otázka patřila vedle národnostních otázek k předním politickým tématům první poloviny 20. století prakticky ve všech středoevropských zemích. Téma venkova je proto vhodnou oblastí ke zkoumání propojování sociálních a sociologických problémů a sociální vědy s politikou, tj. sociologické angažovanosti v politicky relevantních otázkách.

V rámci analýzy vedené z těchto dvou pozic lze v rámci sociologie sledovaných zemí identifikovat tři odlišné přístupy k tématu venkova. První představuje přístup vycházející ze středoevropské etnografické tradice zbavené politizující intence a kladoucí důraz na kulturu, který je patrný v polské sociologii. Pro českou sociologii jsou charakteristické politizující konotace bez etnografického základu a pro maďarskou sociologii politizace formou umění blížícího se etnografii, ale spíše se sociálněpolitickými než nacionalistickými tendencemi. V následujícím textu se věnujeme jednak tomu, jak se tři charakteristické proudy středoevropské sociologie venkova formovaly a projevovaly a jednak tomu, v jakém byly vztahu k panující sociální a politické situaci.

Metoda

Předkládaný text se opírá do značné míry o výsledky obsahové analýzy českých, polských a maďarských sociologických časopisů mezi světovými válkami – české: *Sociologická revue* (dále *SR*), *Sociální problémy* (dále *SP*); polské: *Przegląd Socjologiczny* (dále *PS*), *Rozniki socjologii wsi* (dále *RSW*), maďarský *Társadalomtudomány* (dále *TT*). Na území Slovenska začal specializovaný sociologický časopis s názvem *Sociologický sborník* (dále *SS*) vycházet až po druhé světové válce a jeho činnost byla ukončena s nástupem komunistického režimu v roce 1948. S ohledem na tematické zaměření článku si však dovolíme výsledky analýzy slovenského periodika také zohlednit s přihlédnutím k tomu, že z pohledu sociálních dějin se jedná o odlišnou periodu. Odborné periodikum lze ve 20. a 30. letech považovat za nejrepresentativnější platformu pro výměnu názorů určité vědecké komunity.

Systematická analýza časopisů je provázána s analýzou relevantní knižní produkce k tématu a vsazením do souvislostí individuálních biografí a díla hlavních sociologů a do dobového intelektuálního kontextu.

Předkládaný text představuje první systematické komparativní zpracování obsahu zkoumaných periodik, přestože, nebo možná právě proto, že dílčí studie k jednotlivým časopisům jsou již k dispozici. (Hrazdírová 1971; Saád 1990; Nešpor 2007; Janák, Bereš 2011; Janák 2011a; Janák 2011b) Druhé novum použitého datového souboru spočívá především v rozšíření datové základny o jazykově obtížně dostupné maďarské periodikum⁴.

Metodika získání datového souboru časopisů byla již vícekrát popsána. (Nejrozsáhleji viz Janák 2011a) Alespoň stručně zmiňme hlavní body. Všechny texty v časopisech byly rozřazeny do několika kategorií (článek, recenze, anotace, zpráva, ostatní). Do tematické analýzy vstoupil podsoubor článků. Každý článek prošel otevřeným i uzavřeným kódováním. V rámci uzavřeného kódování být zařazen pod maximálně tři tematické kódy. Nejčastěji to byl jeden nebo dva kódy. Kódování prošlo kontrolou interkodérské reliability. Pro podrobnější analýzu v této studii byly vybrány články spadající pod kód „venkov“. Přehled o celkovém počtu analyzovaných textů přináší soubor grafů v příloze č. 1. Z nich jsou také dobře patrné proporce jednotlivých časopiseckých diskursů odrážející mj. výpadky v periodicitě.

Analýza oborových časopisů představuje jednak relativně nejreprezentativnější platformu sociologického diskursu sledovaných zemí, a jednak umožňuje kvantifikaci, která je asi nesilnějším nástrojem objektivizace poznání. (Bourdieu 2003, 2004) Nebylo by však vhodné přehlížet knižní produkci nebo další relevantní časopisecké publikační platformy mimo oborové časopisy. Jejich studium se však vymyká vyčerpávající kvantifikující systematické analýze. Analýza oborových časopisů je optimálním výchozím bodem, tematicky orientovaná znalost další sociologické produkce a díla důležitých sociologů nezbytným doplňkem.

Výsledky tematické analýzy časopisů

Celkový počet analyzovaných jednotek tvořilo 3 620 textů, z toho náleželo 467 (12,9 %) do polských, 2 259 (62,4 %) do českých, 766 (21,2 %) do maďarského periodika a 128 (3,5 %) do slovenského poválečného časopisu. Do tematické analýzy procházející otevřeným a uzavřeným kódováním postoupil podsoubor článků a statí (a delších textů z kategorie ostatní) o celkovém rozsahu 799 textů. Poměry v tomto podsouboru se mírně vyrovnávají. Do

⁴ Mé poděkování za tvorbu části datové matice vztažené k maďarským textům, za rešerše a „working papers“ nezbytné k interpretaci maďarských textů patří studentům Agnes Balázsové a Tamási Bezsényimu z Budapeště, se kterými jsem v průběhu uplynulých let spolupracoval.

polských časopisů spadalo 131 (16,4 %) textů, do českých 411 (51,4 %) textů, maďarských bylo 215 (26,9 %) a na slovenské připadlo 42 (5,3 %). Grafické znázornění v počtu normostran viz v příloze č. 1. Následující tabulka č. 1 shrnuje výsledky tematické analýzy. Tematická centra jsou rozčleněna do několika velikostních úrovní podle počtu textů, které k nim přináležejí.

Tabulka č. 1: **Rozložení témat ve středoevropských sociologických časopisech**

Úroveň	České časopisy	Polské časopisy	Maďarský časopis	Slovenský časopis
1.	sociologie domácí nebo zahraniční (130)	sociologie domácí nebo zahraniční (62)		sociologie domácí nebo zahraniční (8)
2.	hospodářství (39); krize (37); národ (33)	VENKOV (31)	národ (33); politika a demokracie (29); VENKOV (28)	VENKOV (7)
3.	politika a demokracie (29); VENKOV (27) ; věda a vědění (26); práce–dělnictvo–nezaměstnanost (24); rodina–dítě (24)	škola–výchova (18); práce–nezaměstnanost (14); umění a kultura (14); politika a demokracie (13)	sociologie domácí nebo zahraniční (25); inteligence (21); hospodářství (20); populace, demografie (19)	národ (5)
4.	právo (19); umění a kultura (19); výchova (17); marxismus a socialismus (16); náboženství (14); sociální plánování (12); mravnost–norma (12); lid (12); vojenství (11); mládež (11)	věda a vědění (10); vztah jedince a společnosti (10); sociální plánování (9); rodina–dítě (9); mravnost–norma (8); stát (8); migrace (8); náboženství (7); mládež (7); národ (7); lid (7)	právo (15); krize (15); mládež (13); sociální struktura (13); vzdělání a výchova (11); vztah jedince a společnosti (11); umění a kultura (11)	
5.	média (10); německý fašismus (8); populace (8); ženská otázka (gender) (7); inteligence (6); sociální struktura (4); migrace (6); technika (5); stát (5); sociální vývoj (4); revoluce (4); vztah jedince a společnosti (4); sociální struktura (4)	konflikt (6); krize (6); hospodářství (5); německý fašismus (5); právo (4); město (4); technika (4); válka a vojenství (4)	fašismus (10); obecná sociologická teorie (10); práce–dělnictvo–nezaměstnanost(9); marxismus a socialismus (8); rodina–dítě (8); vojenství (8); stát (8); lid (8); sociální vývoj (7); jiné (7); ženská otázka (gender) (6); mravnost–norma (6); sociální politika (5); město (5); revoluce (4); migrace (4)	

Hranice mezi jednotlivými úrovněmi jsou stanoveny částečně arbitrárně a částečně kvantilově. Účel tohoto členění nespočívá v ničem jiném než zřehlednit příliš dlouhý seznam a vytvořit skupiny, které si navzájem svým relativním rozsahem odpovídají. Pravý sloupec shrnující informace o *Socio-*

logickém sborníku je zvýrazněný ze dvou důvodů. Za prvé proto, že vzhledem k malému počtu článků nemá dobrý smysl hovořit o tematických centrech s výjimkou třech uvedených oblastí. Za druhé proto, že jde o pouhé tři ročníky vycházející těsně po druhé světové válce a před nástupem komunismu, tj. v jiné době, než meziválečné časopisy. S ohledem na charakter výzkumné otázky však nepovažujeme zahrnutí *Sociologického sborníku* do analýzy za problematické.

Podoby sociologie venkova na stránkách meziválečných sociologických časopisů

Vedle v zásadě velmi akademického sebereflexivního zájmu o samotnou sociologii tvořila nejsilnější společné téma problematika venkova. Relativně vyšší zastoupení tématu v Polsku (nejen v *RSW*, ale také v *PS*), v Maďarsku a na Slovensku lze jednoduše vysvětlit relativně agrárnějším charakterem těchto zemí oproti českým zemím⁵. Jeho zpracování v polském, maďarském, českém a slovenském sociologickém diskursu však bylo poněkud odlišné.

Polská sociologie venkova vycházela ze dvou přístupů. První navazuje na dílo Floriana Znanieckého, jehož práce *The Polish peasant in Europe and America* napsaná spolu s Američanem Williamem I. Thomasem (Thomas – Znaniecki 1927) a za americké peníze byla první velkou prací z této oblasti ve světě a vycházela z Cooleyovy koncepce primární skupiny. Vesnice u Znanieckého a následně Chałasińskiego⁶ i Grabského⁷ byla interpretována jako lokální primární skupina. Jejich analýzy se opíraly zejména o pamětnický materiál sebraný biografickou metodou a přinášely obraz proměny selské vrstvy a její kultury (v širokém smyslu). Samotný Znaniecki s Thomasem založili svůj výzkum na (v podstatě kvalitativní) analýze rozsáhlého souboru dopisů polských emigrantů, které putovaly mezi vlastní jejich původu a jejich novým domovem. Tento přístup měl blíže k sociologii kultury. Druhý přístup interpretoval venkov jako hospodářskou jednotku a koncentroval se na selské hospodářství, stejně jako na výzkumy přelidnění, nezaměstnanosti, agrární a zaměstnanecské struktury. S tímto přístupem začal Krzywicki a s jistými modifikacemi jej převzal např. Franciszek Bujak (Bujak 1914), který napsal monografie konkrétních venkovských osad. Tento druhý přístup (asi méně rozsáhlý) měl blíže k ekonomii a demografii.

Nejsilnějšími akordy zaznívajících v textech publikovaných v maďarském časopise byla problematika pozemkového vlastnictví (sedm textů) a otázka

⁵ Je charakteristické, že v průmyslovějších českých zemích nesla první česká sociologická monografie z oboru sociologie venkova příznačně název *Sociologie sedláka a dělníka*. (Bláha 1925)

⁶ J. Chałasiński byl jednak významnou postavou polské sociologie venkova (srov. Winclawski 2007), a jednak byl jedním z nejvýznamnějších Znanieckého žáků, kterého vystřídal na postu šéfredaktora hlavního polského oborového periodika (*PS*).

⁷ W. Grabski založil specializovaný časopis na sociologii venkova, venkovu se věnoval v rámci své úspěšné politické kariéry a jako sociolog rozpracoval obecnou koncepci sociologie venkova.

životních podmínek sedláků a způsobu jejich života navázaná na otázky vhodné sociální politiky (devět textů), samozřejmě propojená s otázkou vlastnickou. Pozemkové reformy byly jedním z klíčových politických témat meziválečného Maďarska vedle židovské otázky, ústavní reformy a daňové reformy a byly pojednány jak z aktuální, tak historické perspektivy. Specifický přístup se vyvinul v maďarském intelektuálním prostředí v kontextu druhé podoblasti. Ve 20. a 30. letech se zformoval intelektuální proud tzv. sociografů. Šlo o autory působící na pomezí vědy, literatury a žurnalistiky, kteří sbírali příběhy chudých a sociálně slabých nejen pro účely vylíčení jejich situace, ale také proto, aby upozornili veřejnost na jejich problémy a přispěli tak k jejich řešení. Jejich sociografie měly často formu jakýchsi monografií o chudých zemědělských městečkách a osadách. Tito spisovatelé byli obvykle politicky aktivní a levicově orientovaní. Politicky nejvýznamnější byl Ferenc Erdei, politik působící po válce v komunistické vládě na různých ministerských postech včetně ministerstva zemědělství a vnitra, po určitou dobu byl rovněž předsedou vlády. Před rozsudkem smrti v roce 1956 jej zachránila pouze osobní intervence Jánose Kádára. (Podrobněji viz Janák a kol. 2014: 181-184, 200-206) Ve sledovaném období Erdei, který sám pocházel ze zemědělské rodiny, publikoval v maďarském sociálněvědním časopisu jednu studii o vztahu města a venkova (Erdei 1940) a jeho dílo o venkově bylo předmětem jedné studie (Bibó 1940) spadající pod tematické centrum sociologická tradice. Ostatně v tomto tematickém centru nalezneme ještě další dvě studie (Szent-Iványi 1935; Újvári 1936) reflektující maďarskou sociografii.

Sociografie přitom nebyla pouze maďarskou specialitou, i když specificky maďarské bylo její propojení s krásnou literaturou. Jako sociografii označoval své empirické výzkumy a reformně orientované zájmy rumunský politik Dimitrie Gusti a také slovenský politik a sociolog Anton Štefánek. Gustiho a Štefánkuv přístup k sociografii byl více vědecky orientovaný, nicméně všechny podoby sociografie (maďarskou, slovenskou, rumunskou) pojil politický aktivismus jejich reprezentantů. Všichni tři vybraní představitelé (Erdei, Gusti, Štefánek) zastávali nejen akademické, ale i vysoké politické funkce na ministerské úrovni. Charakteristické rovněž je, že Štefánek ve 30. letech založil na univerzitě v Bratislavě katedru aplikované sociologie mj. z důvodů nespokojenosti s příliš akademickým zaměřením stávající katedry. (Janák 2012)

V intencích Štefánkovy sociografie se nesla většina článků v poválečném slovenském periodiku. (Zejm. Surkoš 1947; Gašparec 1947; Januška 1947, dále k tématu venkova přináší také Decker 1946; Gula 1946; Hudíková 1946; Hájek 1946) Svoji koncepci Štefánek asi nejuceleněji vyjádřil v *Základech sociografie Slovenska*, vydaných za války. Sociografie v jeho podání byla jakýmsi projektem empirické sociologie (srov. zejména Štefánek 1944: 9-15)

určené k sociálně politickým cílům. Z časopiseckých článků je patrné, že slovenští sociologové převzali od Štefánka především sociografický empirismus. Jeho politické intence, o kterých se ještě zmíníme níže, již tak silnou rezonanci nevyvolaly.

Zatímco v polské sociologii obou směrů převládal zájem o každodennost vesnického života, vesnickou kulturu a osudy sedláků (např. Bronikowski 1937; Tapuach 1937; Chałasiński 1938a), v maďarské sociologii panovaly otázky související se sociální politikou, v české sociologii dominovaly teoretičtější úvahy o roli sedláků v národním životě, poměru venkova k městu apod. V Polsku se „dělala“ více sociologie „ve vesnici“, v českých zemích spíše sociologie „o vesnici“. (Např. Čep 1938; 1940; Húsek 1938; Hájek 1940) I zde bychom našli řadu případových studií rozvíjejících tzv. sociografický směr bádání, který propagoval zejména slovenský sociolog A. Štefánek a který na stránkách slovenského sociologického periodika vydal své ovoce až po druhé světové válce. Celkově můžeme konstatovat, že v Polsku měly studie častěji blíže k mikrorovině každodennosti, v české sociologii naopak k makrorovině sociálního systému národního státu. V obou národních kontextech byla hojně sledována literatura z oboru sociologie venkova.

Statistická analýza dat ukazuje, že v polských časopisech byla silná vazba na tematické centrum práce a nezaměstnanosti, v českých je patrná spíše vazba na téma národa a krize, v maďarském periodiku žádná jasná filiace není patrná s výjimkou spojení s ekonomickými otázkami, kde se prolnoulo pět příspěvků. Přitom spojení s krizí v českém periodiku a s prací v polském periodiku se protíná v dimenzi chudoby, případně nezaměstnanosti v období velké hospodářské krize, což je i případ Maďarska. Ovšem pro polský diskurs je charakteristická absence pojmu krize, čemuž se věnujeme níže v textu. Spojení s tématem krize v českém diskursu je pochopitelnou reakcí na velkou hospodářskou krizi 30. let, která v některých regionech postihla zemědělskou výrobu velmi citelně (polská reflexe problémů se ovšem obešla bez pojmu krize). Zemědělskou malovýrobu sice nepostihla masová nezaměstnanost jako průmysl, ale citelný propad životní úrovně často pod úroveň existenčního minima byl podobného rozsahu. (Kárník 2003: 65)

Spojení s oblastí národa v českém diskursu pravděpodobně souvisí s vnímáním venkova jako substance moderní národní identity. Jak ukázala podrobně ve své studii o způsobech konstrukce evropských národních identit Anne-Marie Thiessová (2007), za národní tradicí se vyrazilo vždy především na venkov. Nikoli městská kultura, ale „folklore“⁸ byl považován za zdroj národní identity. S tímto schématem se na stránkách českých časopisů (hlavně *Sociologické revue*) můžeme často setkat v popisech venkova jako zdroje

⁸ Pojem vytvořený roku 1847 knihovníkem anglického parlamentu Williamem Thomsem. (Thiessová 2007: 142)

stability národní společnosti, v jeho významu pro národněobrozenský boj apod. Češi neměli oproti Polsku od 17. století vlastní silnou šlechtu, která by mohla být potenciálním nositelem národní myšlenky a tradic, tak jak na to upozorňují různí badatelé (Hroch 1986, Wandycz 1998; Davies 2003; Křen 2005: 116) v případě Polska. Zajímavý je případ slovenské sociologie. Texty ve *Sborníku* nikterak silně na propojení tematických center národa a venkova neukazují. Z hlediska použité metodiky to znamená, že texty označené kódem národ nebyly zároveň (resp. až na jednu výjimku (Gula 1946) kódovány kódem venkov. Z hlediska specifických zdrojů slovenské sociologie, mezi kterými figuruje jak sociologie A. Štefánka, tak hlasistické hnutí, bychom mohli očekávat pravý opak. To nás přivádí k hlubšímu zamyšlení nad vnitřními a vnějšími zdroji jednotlivých sociologických diskursů, které jsou výrazem jejich partikularismu či univerzalizmu.

Vnitřní a vnější modely ve středoevropské sociologii venkova

Venkov je univerzální téma, důležité nejen pro českou, slovenskou, maďarskou a polskou sociologii. Sociologie venkova je sociologickou specializací se solidní tradicí v celosvětovém měřítku. Pozornější pohled na středoevropské sociologie odhaluje nejen společné, ale také rozdílné motivy. Některé z nich se zdají být hlubšího charakteru a mohou být interpretovány v kontextu historické sociologie vědění.

Pro středoevropský prostor první poloviny 20. století je užitečné vyjít z postřehů Ernesta Gellnera (2005), který interpretoval myšlení dvou myslitelů důležitých pro rozvoj sociálních věd ve 20. století – Ludwiga Wittgensteina a Bronisława Malinowského – na pozadí národnostních a etnických konfliktů závěrečné fáze habsburské monarchie. Malinowského revoluce v antropologii byla podle Gellnera založena na přesazení středoevropského pojetí etnografie do mezinárodního vědeckého centra a byla zobecněna. Základem byl důraz na práci v terénu a holistický přístup k různým kulturním světům do značné míry korespondující se základním pojetím jazykových her pozdního L. Wittgensteina.

Wittgenstein není pro nás v tuto chvíli podstatný, ale důležité je Gellnerovo dělení středoevropského a západoevropského přístupu k antropologii a etnografii, protože etnografie je jedním z intelektuálních zdrojů sociologického zkoumání venkova. Pro západní vědce bylo studium exotických kultur jakýmsi „strojem času“ k evolučně dřívějším formám (univerzální) lidské kultury. (Gellner 2005: 143) Středoevropská etnografie 19. a počátku 20. století byla naproti tomu součástí konstrukce národní identity národů střední a východní Evropy. Studium časopisů ukazuje aplikovatelnost Gellnerovy typologie na sociologii (venkova), nikoli již jeho závěrů, alespoň ne v plném rozsahu. Patrný je především silně západoevropský motiv zkoumání prvotních společenství

v polské sociologii venkova a absence politických konotací. V české sociologii je daleko patrnější motiv politický (nezastupitelné místo venkova v celku národní společnosti), ale zase bez etnografického obsahu.

V maďarské sociografii lze naopak vystopovat vazbu na etnografii způsobem práce, kterým sociografové postupovali při psaní monografických pojednání. Rozdíl oproti Gellnerovu vymezení středoevropské etnografie je, že namísto konstrukce národní identity byla politizace spojená se sociálněpolitickými cíli a levicovými ideály (s tematickým centrem národ byly propojeny pouze dva texty), které nebyly příliš po chuti konzervativnímu a nacionalistickému politickému establishmentu. Například v roce 1937 byli Féja Géza za svou sociografii a F. Erdei za článek „Politika svobody“ soudně stíháni. (Huszár 2015: 97) Imre Kovács byl dokonce ve stejném roce odsouzen ke třem měsícům vězení za svou sociografii *Tichá revoluce*. (Kiss – Szabó 2005: 229 cit. dle Balázs 2016) Vazba na etnografii byla v případě maďarské sociologie také institucionální. Nezapomínejme, že Společnost sociálních věd, jejímž byl časopis publikačním orgánem, vznikla na půdě Maďarské etnografické společnosti. Pro pochopení maďarské sociografie je třeba připomenout rovněž propojení politiky a literatury, resp. umění obecně, což bylo charakteristické pro Budapešť od přelomu 19. a 20. století až po druhou světovou válku, které popisuje např. Mario D. Fenyo (1987)⁹.

Polský důraz na kulturu, patrný při studiu domácí venkovské společnosti, má nepochybně potenciál politický, ale zdá se, že intence byla velmi apolitická: čistá teorie kultury. Vztah mezi etnografií a politikou ve střední Evropě popisovaný Gellnerem se zdá být v případě zdrojů polské sociologie spíše inverzní a nepřímý. Kultura v užším slova smyslu (tj. umění a především literatura) je klíčovou proměnnou pro polskou národní identitu ve smyslu moderní politické identity. (Wandycz 1998: 128-135; Davies 2003: 258; Křen 2005: 259-262) Je proto pravděpodobné, že z této důležitosti pro život společenského celku plynula relativně větší senzitivita polských sociologů k tématu. Bez ohledu na míru své občanské politické angažovanosti, všeprostupující význam kultury při scelování někdejších záborů, které byly po více než sto letech odloučení administrativně, ekonomicky i technologicky značně rozdílné (Davies 2003: 129), nemohl žádný z polských intelektuálů uniknout, i když explicitní pozornost nemusel kvůli tomu věnovat kultuře.

⁹ Odhlédneme-li od roviny empirie, kterou představovala sociografie, můžeme konstatovat, že klíčová postava maďarského sociálního myšlení poloviny 20. století – György Lukács – je příkladem spojení estetické, sociální a politické teorie a jakousi diskursivní sebereflexí maďarského umělecko-politického fenoménu. Jeho teorie románu a apologetika realismu (Lukács 1976: 90-116, 290-310) jsou zároveň politickou teorií. Lukács sám jako politický aktivista, radikální levicový intelektuál a člen komunistické strany strávil meziválečné období v emigraci a do Maďarska se vrátil až po druhé světové válce. Podobné motivy lze nalézt i u asi nejslavnějšího sociologa maďarského původu Karla Mannheima, který svoji sociologii vědění započal z úvah estetických (studie „Duše a kultura“), klíčovou otázkou jeho *Ideologie a utopie* z konce 20. let je, zda je možná politika jako věda a pro jeho britské období je typická sociologická angažovanost a sociologický žurnalismus, který na rozdíl od sociologie vědění je dnes považován za sociologický archaismus, ale k Mannheimovi neodmyslitelně patří.

Nicméně např. dílům nejvýznamnějších polských sociologů první a druhé generace, tj. Krzywického a Znanieckého, tento zájem jasně dominuje. (Janák a kol. 2014: 71-86) V prvním případě jde o antropologický zájem v duchu britské antropologie Frazerova stříhu, plně ve smyslu Gellnerova „stroje času“ při zkoumání prvotních společností. (Např. Krzywicki 1937, 1962) Ve druhém případě byl tento zájem povýšen na obecný metodologický imperativ a základní sociologický interpretační rámec výkladu jakékoli společnosti v podobě konceptu tzv. humanistického koeficientu, jenž bylo kanonizováno i v učebnicích sociologie. (Viz např. Kwilecki – Czarnocki 1989; Petrussek 2011: 209-210)

Janusz Mucha (2009) popisuje meziválečné období sociologie v Polsku jako proces její westernizace, jako období přechodu od „polské sociologie“ k „sociologii v Polsku“. Ukazuje se, že nešlo o nekritické přijímání a imitaci západních vzorů, které S. H. Alatas (1974) označuje termínem „captive mind“, ale také o vlastní rozpracování západních konceptů. Typickým (častým) motivem souboru časopiseckých textů bylo využití pamětnického materiálu a zájem o životní osudy venkovanů a podmínky jejich života, ze kterého zřetelně vystupuje inspirace Znanieckého přístupem, poprvé použitým v díle *The Polish peasant...* (Thomas – Znaniecki 1927 (1. vyd. 1919)), které bylo shodou okolností rovněž prací z oblasti sociologie venkova. Podstatné je v dané souvislosti to, že Znanieckého metodologický přístup samotný (a vlastně i jeho životní osudy) je dobrým příkladem semiperiferiálního konceptu a zároveň příkladem obousměrnosti vztahu centra a periferie. Dílo vzniklo v Americe a ve spolupráci s W. I. Thomasem, ale panuje shoda o tom, že klíčové teoretické a metodologické pasáže jsou z větší části Znanieckého zásluhou, jakkoli Thomasův podíl není zanedbatelný a klíčový je jeho koncept definice situace (Coser 1977: 523) zdůrazňuje rovnocennost, (Dulczewski 1984: 141-184) podává důkladný rozbor Znanieckého podílu, (Szacki 1986: 64) zdůrazňuje Znanieckého podíl na „Methodological note“ metodologické a teoretické výklady) Výjimečnost a novost díla byla umožněna právě tím, že vzniklo v interakci a spolupráci mezi intelektuálem zakotveným silně ve filosofické středoevropské tradici, jehož centrálním zájmem byla filosofie kultury, a americkým sociálně-psychologicky orientovaným empirikem. Bez amerických dolarů by se možná z polského filosofa nestal sociolog a polská sociologie (nejen venkova) by tak přišla o jeden ze svých podstatných zdrojů. Bez polských myšlenkových zdrojů obsahujících zvláštní směsici hegelovského historismu, novokantovství a filosofie života soustřeďujících teoretický zájem kolem pojmů kultury, dějinnosti (vývoje), jedinečnosti a hodnot by nevznikl specifický metodologický přístup obohacující jak polskou, tak světovou sociologickou produkci.

Druhým podobným příkladem zasluhujícím si pozornost je Bronisław Malinowski. Pokud je uvedena Gellnerova interpretace o středoevropských zdrojích Malinowského revoluce v antropologii správná, máme zde další příklad obousměrnosti centra a periferie ve světovém měřítku. Z výsledků naší analýzy je zřejmé, že Malinowski měl vliv na polský diskurs formou časopiseckých článků i ve chvíli, kdy byl institucionálně i diskursivně součástí centra (totiž britské antropologie). A jakkoli nebyl Malinowského vliv na polskou sociologii zdaleka tak významný a mnohostranný jako vliv Znanieckého, z hlediska autorské produktivity se v polských časopisech řadil těsně za něj, na sedmé místo. Není zcela opomenutelné ani to, že Malinowského doktorandským seminářem na London School of Economics prošla rovněž řada polských stipendistů (Szacki 1995: 107; Winclawski 2012: 14), z nichž např. Józef Obrębski rozvíjel výzkum venkova ve východním pohraničí. (Srov. Winclawski 2007: 47-50)

Přitom oba dva – Znaniecki i Malinowski – byli aktéry „westernizace“ polského diskursu v jednom podstatném ohledu. Oba dva prosazovali nehodnotící pojetí sociální vědy. Ať už se jednalo o jejich vlastní invenci ve smyslu autentického intelektuálního vývoje nebo „kontaminaci“ západním pojetím vědy, oba dva byli v tomto ohledu poměrně konsekventní. A to i v rámci témat, která k angažovanému přístupu svádějí: v případě Znanieckého pojednání o sociální roli vědců (Znaniecki 1984), u Malinowského v pojednání o svobodě (Malinowski 1944), psaném ve vypjaté situaci druhé světové války a zřetelně motivované válečnými událostmi. Malinowski zbavil středoevropskou etnografii politických cílů a vytvořil funkcionální teorii kultury (Malinowski 1968) založenou na empirickém terénním výzkumu. Pobyt v terénu je nezbytný pro autentické porozumění „zevnitř“ neredukovatelné kulturní jedinečnosti, kterého nelze dosáhnout jinak než participací na životě zkoumané kulturní komunity (což odpovídalo intencím středoevropské politizující etnografie konstruující národní identitu a zdůrazňující jedinečnost národních kultur). Znaniecki pro změnu odmítl výsadní postavení sociologie jako nějaké královny sociálních věd a už vůbec ji nechápal ve smyslu Comtova pozdního projektu sociálního inženýrství. Vyčlenil jí místo mezi ostatními kulturními vědami včetně určitého nároku na nomotetické vysvětlení, čímž se odlišoval od svých novokantovských předchůdců, kteří dělení přírodních a kulturních věd rozpracovali jako první.

V uvedené souvislosti angažované sociální vědy a v kontextu sociologie venkova není možné alespoň nepřipomenout Władysława Grabského (zakladatele *RSW*) a Ludwika Krzywického, jehož text otevíral *PS*. Oba byli zastánci angažované sociální vědy a byli politicky aktivní. Nicméně jejich přístup by se dal v souladu s konceptualizací J. Muchy (2009: 518) označit jako západní, protože jim šlo především o budování vědeckých základů sociální

politiky a sociální práce na rozdíl od normativity mířící k povzbuzení morálních pronárodních postojů. Ačkoli Krzywického práce *Kurpie* z 90. let 19. století, kterou lze řadit do oblasti zájmu o výzkum lokálních společností a sociální antropologie a do jeho projektu etnografie polských zemí, byla pravděpodobně motivována jeho národním cítěním, tato látka byla zpracována v duchu pozitivistické faktografie. (Kurczewska 2012: 154; Samsel 2012) Jeho pozornost v době meziválečné byla rozkročena mezi antropologickým a sociálněekonomickým zpracováním tématu a pod zorným úhlem řešení sociálních problémů venkova (chudoba, nezaměstnanost, životní podmínky rolníků). Grabskému jako ekonomovi byla ještě bližší perspektiva statistik a věcného pohledu na rolnictvo z perspektivy národní ekonomie. (Morawski 2004)

Oproti Polsku panovala na stránkách českých časopisů větší přijatelnost moralizujícího diskursu a můžeme se spíše dohadovat, že zde svůj vliv na „odcizení“ západní tradici vykonal paradigmatický příklad T. G. Masaryka, který vědecké a mravní otázky propojoval systematicky a dlouhodobě, a fungoval tak jako vzor pro své žáky¹⁰. V nezanedbatelné části textů (především z produkce Tomáše Čepa) nalezneme adoraci venkova zejména v případě popisu sociálních funkcí venkova v celku národní společnosti nebo při pojednání o jeho roli v českých dějinách. Nemůžeme říci, že by šlo o přístup dominantní. Spor o hodnoty v sociologii byl (alespoň deklarativně) jedním z důvodů rozkolu v české sociologii a jedním z ohnisek sporu mezi brněnskou a pražskou sociologickou školou. (Janák 2013b) A vice versa, také v polském prostředí nalezneme příklady politizujícího moralismu. Jeden představuje dílo šéfredaktora *PS* J. Chałasińskiego *Młode pokolenie chłopów*. (Chałasiński 1938b) Podle W. Winławského v něm „Chałasiński vytvořil sociální mýtus, (...) podle něhož pouze hodnoty prezentované venkovem (...) mohou obohatit život polské společnosti jako celku“. (Winławski 2007: 174) Dílo vzbudilo ohlas ve veřejnosti i v politických kruzích také pro své ideologické kvality, které získalo navzdory tomu, že šlo o produkt Znanieckého sociologické školy v metodologickém smyslu (založené na autobiografiích a osobních dokumentech), a dobře by v tomto ohledu zapadalo do kontextu časopisecké produkce popsané výše.

Jakkoli těsně poválečné sociograficky laděné sociologické texty v Sociologickém sborníku indikují apolitický charakter slovenské sociologie venkova, předválečná tradice má spíš opačný charakter. Studie R. Klobuckého (Klobucký 2006a) o významu hlasistického hnutí pro formování slovenské sociologie dokumentuje, že zkoumání venkova v kontextu národně emancipačních

¹⁰ Všichni z první generace českých profesorů sociologie včetně obou šéfredaktorů českých sociologických časopisů prošli Masarykovým seminářem. O Masarykově akademické činnosti jako hledání smyslu lidské existence pojednává detailně kniha Milana Machovce. (Machovec 1968)

snah bylo intelektuální platformou, z níž se postupně rodila slovenská sociologie jako věda. Štefánkova sociografie Slovenska je především popisem venkova jako esence slovenského národa. V této souvislosti je třeba poznamenat, že ze Štefánkova propojení tématu venkova a národa silně dýchá Tönniesova dichotomie „Gemeinschaft/Gesellschaft“. V rámci ní Štefánek venkovu připisoval kladné a vřelé vazby tradiční pospolitosti v protikladu k chladu a anonymitě městské společnosti s jejími sociálně patologickými jevy, což byla zároveň hlasistická myšlenka z počátku 20. století. (Klobucký 2006b: 339) Štefánkova sociografie byla praktickým rozvedením Masarykova realismu na poli sociologickém¹¹. Byla to snaha dělat novou neteoretickou sociologii. Takovou, která by poskytla konkrétní, pro potřeby sociální politiky či politické praxe využitelná data o konkrétní společnosti či skupině. To byla intence Štefánkova. Štefánek také vedl tzv. Osvětový odbor Československé akademie zemědělské, který měl vlastní sociologickou komisi. Zakladatelem této instituce byl jeden z bývalých Hlasistů, „sociolog-amatér“ a člen Masarykovy sociologické společnosti M. Hodža.¹² Předsedou sociologické komise byl brněnský sociolog I. A. Bláha (Voráček 1999), který byl zároveň autorem první specializované české monografie *Sociologie sedláka a dělníka* (Bláha 1925). Sociologové z okruhu brněnského časopisu také příležitostně přispěli do objemného *Věstníku ČAZ*, jenž nebyl pouze organizačním bulletinem, ale jeho těžiště tvořily odborné články z nejrůznějších oborů.

„Post-štefánkovská“ slovenská sociologie venkova zachycená na stránkách *Sociologického sborníku* se nesla v duchu sociografické neteoretické sociologie. Představují především empiricky založené popisy slovenského venkova. Je patrné, že Štefánek inspiroval empiričností. Jeho spojení národa a venkova již tak silnou rezonanci nevyvolalo. T. Ollík (1970) se domnívá, že sociografie na Slovensku začíná a končí Štefánkem, oproti tomu soudobí autoři mluví dokonce o Štefánkově kruhu či Bratislavské sociografické škole. (Turčan – Laiferová 2002: 146) S Ollíkem lze souhlasit v tom, že nešlo o školu s vlastní ucelenou teorií, konceptuálním aparátem apod. Nicméně zřetelný příklon k neteoretické empirii i tematická dominance venkova svědčí o jakémsi štefánkovském sociografickém směru sociologického bádání na Slovensku, který postavu A. Štefánka jasně překračuje.

Maďarská sociografie, kterou lze charakterizovat jako vědecký žurnalismus (k pojmu viz Janák 2013a), je dalším příkladem specifického převzetí západní sociologické tradice. Neznamená to, že by v Maďarsku všichni sociální vědci

¹¹ Důležitou inspirací Masarykova realismu i sociografického empirismu byl pozitivismus A. Comta, který měl jednak vliv na hlasisty a jednak se zásluhou Masaryka stal velmi vlivným proudem českého filosofického a sociálního myšlení počátku 20. století.

¹² Hodžovy texty se dočkaly i recenzní pozornosti v SR hlavně z pera E. Chalupného, vyskytly se zde některé jubilejní příspěvky, což svědčí o určité Hodžově sociologické relevanci i v 30. letech.

provozovali sociologii venkova jako sociografii, spíše vyzdvihujeme motiv, který je pro maďarský intelektuální kontext typický. Moment odstupu od západní sociologické tradice a zároveň její převzetí jako základní charakteristiku maďarské sociologie na konci 19. a začátku 20. století konstatuje i historik maďarské sociologie Dénes Némethi (2009a, 2009b). Podle něj je pro vnitřní dynamiku rozvoje maďarské sociologie charakteristické neustálé napětí a balancování mezi vnitřními a vnějšími (tj. západními) modely, jak „dělat“ sociální vědu. Na předchozích řádcích jsme se pokusili nalézt vnitřní i vnější modely v rámci tématu, které se zdá být jedním z nejdůležitějších v období formování sociologie ve střední Evropě jako vědy. Nepochybně lze vystopovat vnitřní a vnější modely i v jiných tématech a podoblastech sociologie. Příklad sociologie venkova je však zvláště ilustrativní.

Jen pro úplnost se na závěr zastavme u otázky autorské vzájemnosti mezi sledovaným časopisy, tj. u toho, zda sociologové z jednotlivých zemí publikovali také u svých středoevropských sousedů. Na chvíli opustíme oblast sociologie venkova a zaměříme se na celkovou autorskou strukturu časopisů. Pokud se podíváme na česko-polsko-maďarskou autorskou vzájemnost v příspěvcích (k česko-slovenské viz níže), není bez zajímavosti, že hned v úvodních číslech hlavních revuí v Polsku a Československu (*Przegląd sociologiczny*, *Sociologická revue*) můžeme najít rozsáhlé referáty českých (v polském) a polských sociologů (v českém) o stavu disciplíny v jejich zemi. (Mirek 1930; Bláha 1930 – 1931) To nepochybně svědčí přinejmenším o přání spolupracovat a spolupodílet se publikačně na zahraniční revui. V praxi měla další spolupráce jednosměrnou podobu příspěvků polských sociologů v *Sociologické revui*, nepochybně i kvůli výpadku ve vydávání polského časopisu a následné změně v jeho vedení i místa vydávání v důsledku Znanieckého pobytu v USA. Během 11 předválečných ročníků *Sociologické revue* se v ní objevilo deset příspěvků (z toho pět statí) od polských autorů (Gross, Lissa, Mirek, Żabko-Potopowicz). Prolnutí s maďarským intelektuálním prostředím byla nepřímá, a to prostřednictvím rozsáhlé studie Julie Mannheimové (ženy K. Mannheima) o sociologii vědění K. Mannheima (Mannheim 1937), která byla publikovaná v polském periodiku v době Mannheimovy dlouholeté emigrace. V českém periodiku byla publikována přehledová studie Sándora Szálaie o maďarské sociologii až po válce v roce 1948. (Szálai 1948)

Z pohledu česko-slovenské vzájemnosti v prolnutí autorských okruhů panovala situace obdobná. V *Sociologické revui* publikovali z autorů *Sociologického sborníku* I. Gašparec a A. Štefánek, který patřil jak k redakčnímu okruhu SR v době meziválečné, tak k hlavním spolupracovníkům slovenského časopisu. Ve *Sborníku* se zase objevily texty I. A. Bláhy, M. Hájka, J. Obrdlíkové (a dvoudomého A. Štefánka), kteří publikovali více v *Sociologické revui*.

Kromě jmenovaných pěti autorů přispívali do *Sborníku* autoři, kteří nepřispívali do dalšího z významných dobových sociologických časopisů. A pokud bychom za definiční znak vzali jazyk jejich publikací, jednalo se o autory slovenské. *Sborník* tak zafungoval jako základ odborné komunikace pro slovenské sociology.

Dá se říci, že na úrovni sociologických časopisů nedocházelo k výraznějším mísení jednotlivých národních sociologických tradic a to ani na československé úrovni. Výjimky z tohoto pravidla představují polské články v českém periodiku, dvojdomé působení A. Štefánka a výměna mezi slovenským periodikem a brněnskou Sociologickou revuí, které nejsou velké, ale ani nejsou zcela zanedbatelné. Indikují jakousi nižší míru přítomnosti intelektuální směny mezi relativně diferencovanými sociologickými tradicemi uzavřenými do národních jazyků. Určitá mezinárodní výměna je patrná také při zohlednění obsahu sociologické produkce z oblasti sociologie venkova. Zde je patrný vliv sociografie nejen v maďarském a slovenském prostředí, ale také v českém prostředí v pracích Karla Gally (1937, 1939). Ty lze podle Zdeňka Nešpora označit za „sociografie v malém“, nicméně zároveň dělaly svým agrárnicky angažovaným politizujícím pojetím v intencích maďarské sociografie z jejich autora „solitéra“ v rámci české sociologické obce. (Nešpor 2013: 100-101)

Závěr

Tzv. agrární otázka patřila k hlavním politickým tématům a sociálním problémům zemí střední Evropy v první třetině 20. století, tj. přibližně v době, kdy dochází v těchto zemích k formování sociologie jako vědy. Venkov byl důležitým a univerzálně sdíleným dobovým tématem sociologie ve zkoumaných střeoevropských zemích (Polsko, Československo, Maďarsko).

Při hlubším pohledu na sociologii venkova v jednotlivých zemích vyvstanou nejen shodné rysy, ale i partikularismy národních sociologických tradic. Z různorodých přístupů vystupují do popředí tři distinktivní podoby sociologie venkova ve střední Evropě: polský kulturalismus, česká politizace tématu, a maďarský a slovenský sociografismus. V Polsku byla patrná silná etnografická a antropologická orientace kladoucí důraz na kulturu, ovšem bez politizující intence připisované Gellnerem střeoevropské etnografii, z níž antropologické přístupy vycházely. V českých časopisech dominoval makrosociologický pohled a politizující konotace významu venkova v celku národní společnosti bez etnografického přístupu k výzkumu. Specifikem maďarského prostředí byla sociografie, jejíž politizace problematiky venkova se odehrávala na pomezí umění a vědy formou jakési etnografické literatury či sociologického žurnalistu, ale spíše s levicovými sociálněpolitickými než pravicově nacionalistickými politickými intencemi. Slovenská adaptace sociografie ve své původní

štefánkovské variantě byla do značné míry politicky motivovanou neteoretickou sociologií, její rozvoj u Štefánkových pokračovatelů si však podržel spíše krajně empirický než politický charakter. Příklad venkova ukazuje propojování vnějších a vnitřních zdrojů národní sociologické tradice, vedoucí k vytvoření alternativního diskursu (Alatas 2010) a budování kritického odstupu k dominantním metropolitním konceptům. (Connell 2007) Uvedené charakteristické přístupy představují ideálně typické přístupy, ke kterým lze ve všech zemích nalézt nepřehlédnutelné protipříklady.

S ohledem na výsledky naší analýzy můžeme sociologii centrálních zemí střední Evropy označit za jakési sociologické poloperiferie kombinující západoevropské modely s vlastními intelektuálními zdroji. Uskutečněná obsahová analýza ukázala, že dichotomie univerzální vs. partikulární má více úrovní a že můžeme v české, slovenské, maďarské a polské sociologii nalézt jak zastřešující, tak diferencující motivy. Různost identifikovaná obsahovou analýzou časopisů a interpretovaná v širším kontextu není do značné míry odlišností jednotlivých badatelů nebo nadnárodních škol, ale zdá se, že alespoň v první polovině 20. století existovala také na úrovni odlišností národních sociologických tradic. Je otázkou pro další výzkum, nakolik je tento stav platný pro současnou dobu globalizace, kdy díky dopravním technologiím, politickým zájmům, legislativnímu prostředí i internetu cirkulují jak lidé, tak ideje měrou i rychlostí nebývalou.

***Dušan Janák** vystudoval sociologii na Masarykově univerzitě v Brně (Ph.D. 2008, PhDr. 2009). Působí jako odborný asistent na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, kde vedl v letech 2013 – 2017 Centrum empirických výzkumů. Zabývá se společnostmi střední Evropy a jejich sociálními a environmentálními problémy, metodologií empirického výzkumu a epistemologickými otázkami, dějinami sociologického myšlení a sociální filosofií, v poslední době se zaměřuje na mezidruhovou komunikaci a teorii mysli. V uvedených oblastech publikoval šest knih a přibližně tři desítky článků a statí.*

ANALYZOVANÉ ČASOPISY

Przegląd Socjologiczny 1930 – 1938
Roczniki Socjologii Wsi 1936 – 1938
Sociální problémy 1931 – 1938/1939
Sociologická revue 1930 – 1940
Sociologický sborník 1946 – 1948
Társadalomtudomány 1930 – 1940

LITERATURA

- ALATAS, S. F., 2010: Religion and Reform: Two Exemplars for Autonomous Sociology in the Non-Western context. In: S. Patel (ed.). *The ISA Handbook of Diverse Sociological Traditions*. London: Sage, s. 29-39.
- ALATAS, S. H., 1974: The Captive Mind and Creative Development. *International Social Science Journal* 36: 691-699 (cit. on-line 17. 4. 2016 available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0001/000113/011337eo.pdf#11363>).
- BALÁZS, A., 2016: *Social Science (Társadalomtudomány)*. nepublikovaný rukopis (14 NS).
- BECK, U., 2005: *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity.
- BIBÓ, I., 1940: Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában. *Társadalomtudomány* 20 (5): 503-516.
- BLÁHA, I. A., 1925: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis.
- BLÁHA, A., 1930 – 1931: *Współczesna socjologia czeska. Przegląd Socjologiczny* 1 (2): 113-136.
- BOURDIEU, P., 2003: Zúčastněná objektivace: Huxleyho přednáška. *Biograf* 12 (30), s. 3-17.
- BOURDIEU, P., 2004: *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity Press.
- BRONIKOWSKI, W., 1937: Chłopska działalność samorządowa w świetle życiorysów. *Roczniki Socjologii Wsi* 2: 153-175.
- BUJAK, F., 1914: *Maszkiennice: wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne: rozwój od r. 1900 do r. 1911*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- CONNELL, R. W., 2007: *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science*. Cambridge: Polity Press.
- CONNELL, R. W., 1997: Why is Classical Theory Classical? *American Journal of Sociology* 102 (6): 1511-1557.
- COSER, L. A., 1977: *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- ČEP, T., 1940: Vývojové problémy české vesnice z hlediska sociologického. V Praze: *Novina. Časové otázky zemědělské*; sv. 55.
- ČEP, T. a kol., 1938: *O vědeckém a filosofickém díle Emanuela Chalupného*. Praha: Melantrich.
- DAVIES, N., 2003: *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha: Prostor.
- DECKER, V., 1946: K sociálnemu pôvodu slovenskej robotníckej triedy. *Sociologický sborník* 1 (2).
- DULCZEWSKI, Z., 1984: *Florian Znaniecki: życie i dzieło*. 1.wyd. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- ERDEI, F., 1940: A város és a falu szintézise. *Társadalomtudomány* 20 (2): 156-168.
- FENYO, M. D., 1987: *Literature and Political Change: Budapest, 1908 – 1918*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- GALLA, K., 1937: *Sány: příspěvek k sociologii družstevnictví v československé vsi*. Praha: Nákladem Spolku péče o blaho venkova, Knihovna Spolku péče o blaho venkova.

- GALLA, K., 1939: Dolní Roveň: sociologický obraz české vesnice. Praha: Spolek péče o blaho venkova, Knihovna Spolku péče o blaho venkova.
- GÁŠPAREC, I., 1947: Prvky kultúrmoduchovnej tvárnosti a ich objektivizácia. Sociologický sborník 2 (3-4).
- GELLNER, A., 2005: Jazyk a samota. Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema. Brno: CDK.
- GULA, P., 1946: K problematike sociografického výskumu slovenska. Sociologický sborník 1 (3-4).
- HÁJEK, M., 1940: Jak funguje moravská vesnice (Neslovice) v oblasti života kulturního? Praha: Sociologická společnost.
- HÁJEK, M., 1946: O průzkumu venkova z hlediska sociologického. Sociologická revue 12 (5).
- HRAZDIROVÁ, B., 1971: Vývojový profil brněnské Sociologické revue. Diplomová práce FF UJEP, Brno.
- HROCH, M., 1986: Evropská národní hnutí v 19. století: společenské předpoklady vzniku novodobých národů. Praha: Svoboda, Otázky dějin.
- HUDÍKOVÁ, P., 1946: Suma záverov o samovraždnosti Bratislavy-mesta a vidieka za päťročie 1939 – 1943. Sociologický sborník 1 (3-4).
- HÚSEK, J., 1938: Tripartiční dělení lidové kultury. Sociologická revue 9, s. 126-133.
- HUSZÁR, T., 2015: A magyar szociológia története. Budapest: Osiris Kiadó.
- CHAŁASIŃSKI, J., 1938a: Szkoła w społeczności wiejskiej.” Przegląd Socjologiczny 6 (1-2): 51-137.
- CHAŁASIŃSKI, J., 1938b: Młode pokolenie chłopów. Warszawa: Państwowy Instytut Kultury Wsi.
- JANÁK, D. – BEREŠ, A., 2011: Autorská a tematická struktura časopisu Sociální problémy. Příspěvek k sociologickému rozboru české sociologie. Lidé města 13 (1): 3-25.
- JANÁK, D., 2011a: Autorská a tematická struktura Sociologické revue. Příspěvek k sociologickému rozboru dějin české sociologie. Sociologický časopis 47 (5): 991-1016.
- JANÁK, D., 2011b: Obsahová analýza Sociologického sborníku. Příspěvek k dějinám česko/slovenské sociologie. Sociológia – Slovak Sociological Review 43 (5): 584-603.
- JANÁK, D., 2012: Sociologie Antona Štefánka v kontextu dobových sociologických časopisů. Sociológia – Slovak Sociological Review 44 (1): 34-61.
- JANÁK, D., 2013a: Počátky teoretické sociologie v českých zemích. Text věnovaný památce prof. M. Petruska. Sociológia – Slovak Sociological Review 45 (4): 339-364.
- JANÁK, D., 2013b: Brněnská versus pražská sociologická škola: mýtus a skutečnost. Sociologický časopis 49 (3): 577-602.
- JANÁK, D. – BEREŠ, A. – BEZSÉNYI, T. – HALÁSZ, I. – KLOBUCKÝ, R. – KUBÍKOVÁ, A. – MAŠATA, J., 2014: Počátky sociologie ve střední Evropě. Studie k formování sociologie jako vědy v Polsku, českých zemích, na Slovensku a v Maďarsku Praha: Sociologické nakladatelství.

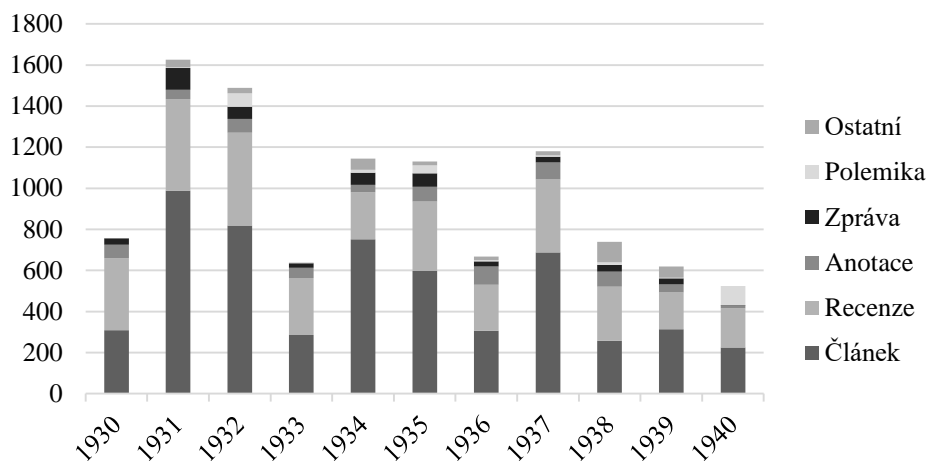
- JANUŠKA, L., 1947: Dojmy a postrehy z výskumu na Senči. Sociologický sborník 2 (3-4).
- KÁRNÍK, Z., 2003: České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl druhý. Československo v České země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935). Praha: Libri.
- KISS, M. J. – SZABÓ, R., 2005: Kovács Imre. In: M. J. Kiss – I. Vida – Z. Horváth – L. Hubai (eds.): Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés Almanachja, 1947, szeptember 16 – 1949. április 12. Budapest: Jelenkutató Alapítvány, s. 228-230.
- KLOBUCKÝ, R., 2006a: Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- KLOBUCKÝ, R., 2006b: Hlasistická sociológia národa. Sociológia, 38 (4): 327-352.
- KRZYWICKI, L., 1937: Społeczeństwo pierwotne. Jego rozmiary i wzrost. Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, Instytut Popierania Nauki.
- KRZYWICKI, L., 1962: Artykuły i rozprawy 1892: Kurpie. Warszawa: Państwowa wydawnictwo naukowe (PWN).
- KŘEN, J., 2005: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo.
- KURCZEWSKA, J., 2012: Co z „narodem“ u Ludwika Krzywickiego? In: J. Hryniewicz (ed.): Wizjoner i realista. Skice o Ludwiku Krzywickim. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 149-164.
- KWILECKI, A. – CZARNOCKI, B., 1989: The Humanistic Sociology of Florian Znaniecki: Polish period 1920 – 1939. Warszawa: Polish scientific.
- LUKÁCS, G., 1976: Umění jako sebepoznání lidstva. Praha: Odeon – nakladatelství krásné literatury a umění. Estetická knihovna.
- MACHOVEC, M., 1968: Tomáš G. Masaryk. Praha: Svobodné slovo.
- MALINOWSKI, B., 1944: Freedom and Civilization. New York: Roy Publishers.
- MALINOWSKI, B., 1968: Vědecká teorie kultury. Brno: Krajské kulturní středisko.
- MANNHEIM, J., 1937: Socjologia wiedzy. Przegląd sociologiczny 5 (1-2): 56-101.
- MIREK, F., 1930: Sociologie v Polsku. Sociologická revue 1: 96-100, 301-306.
- MORAWSKI, W., 2004: Władysław Grabski, polityk, mąż stanu, reformator. Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- MUCHA, J., 2009: Sociology in Central and Eastern Europe or East European Sociology: Historical and Present. Slovak Sociological Review 41 (6): 507-524.
- MUSIL, J., 2002: Zamyšlení nad soudobou českou sociologií. Sociologický časopis 38 (1-2): 17-24.
- NÉMEDI, D., 2009a: Hungarian Sociology Between External and Internal Models. (cit. on-line 23. 3. 14) dostupné z: www.ios.sinica.edu.tw/cna/download/2b_Nemedi_2.pdf.
- NÉMEDI, D., 2009b: Internal and External Models in Hungarian Sociology. In: M. Burawoy – M. Chang – M. F. Hsieh (eds.): Facing an Unequal World: Challenges for a Global Sociology. s. 207-223. (cit. on-line 2. 2. 2013, dostupné z: http://www.wh.agh.edu.pl/other/materialy/40_2010_04_18_15_04_57_FacingAnUnequalWorld.v3.pdf.)
- NEŠPOR, Z. R., 2007: Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- NEŠPOR, Z. R., 2013: Galla Karel. In: Z. R. Nešpor a kol. Slovník českých sociologů. Praha: Academia, s. 98-103.
- OLLÍK, T., 1970: Sociológia a spoločenský vývin na Slovensku v rokoch 1945 – 1949. Sociológia 2 (2).
- PETRUSEK, M., 2011: Dodatek II.: vývoj sociologie v Rusku a Polsku. In: M. Petrussek a kol.: Dějiny sociologie. Praha: Grada. s. 194-212.
- SAÁD, J., 1990: Társadalomtudomány. Repertórium és történeti feldolgozás. Magyar Szociológiai-történeti füzetek 4. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai és Szociálpolitikai intézet, Budapest.
- SAMSEL, M., 2012: Kurpie – Ludwika Krzywickiego. In: J. Hryniewicz (ed.). Wizjoner i realista. Skice o Ludwiku Krzywickim. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. s. 247-250.
- SOWA, K. Z., 1983: O jednym z możliwych sposobów interpretacji dziejów socjologii polskiej. Studia socjologiczne 4: 147-160.
- SURKOŠ, J., 1947: Fungovanie Šágu v oblasti politickej. Sociologický zborník 2 (3-4).
- SZACKI, J. (ed.), 1995: Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SZACKI, J., 1986: Znaniecki. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SZÁLAI, S., 1948: Sociologie v Maďarsku. Sociologická revue 14 (4): 272-286.
- SZENT-IVÁNYI, D., 1935: Bél Mátyás és a magyar társadalomrajz. Társadalomtudomány 15 (1): 43-45.
- ŠTEFÁNEK, A., 1944 – 1945: Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda III. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umenia.
- TAPUACH, S., 1937: ‚Wieś żydowska na Wileńszczyźnie. Przegląd Socjologiczny 5 (1-2): 291-318.
- THIESSOVÁ, A. M., 2007: Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století. Brno: CDK.
- THOMAS, W. – ZNANIECKI, F., 1927: The Polish Peasant in Europe and America I, II. New York: Alfred A. Knopf.
- TURČAN, L. – LAIFEROVA, E., 2002: Štyri paradigmy slovenskej sociologie po februári 1948. Sociologia 34 (2): 145-158.
- ÚJVÁRI, E., 1936: A háztartás a társadalomrajzban. Társadalomtudomány 16 (1-3): 87-92.
- VORÁČEK, E., 1999: Emanuel Chalupný, problémy rozvoje sociologie v Československu 20. let a vznik Masarykovy sociologické společnosti. In: J. Zúmr (ed.): Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofia. s. 107-132.
- WANDYDZ, P. S., 1998: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Praha: Academia.
- WINCŁAWSKI, W., 2001, 2004, 2007, 2011: Słownik biograficzny socjologii polskiej, 1-4. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- WINCŁAWSKI, W., 2007: Jozef Chalasincki – a Classic of Polish Sociology. Eastern European Countryside 1 (3): 169-178.
- WINCŁAWSKI, W., 2012: Wstęp do socjologii Floriana Znanieckiego – wyzwanie rzucone polskiej socjologii i jego następstwa. Roczniki historii socjologii. 2: 5-18.

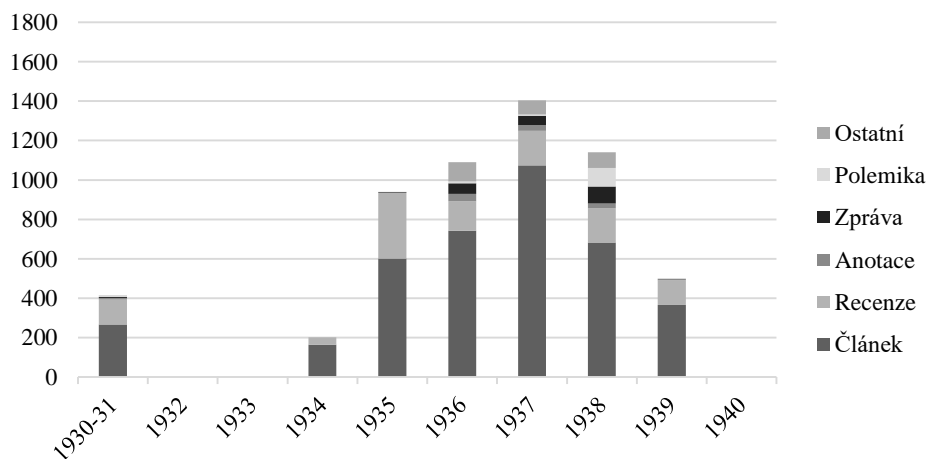
ZNANIECKI, F., 1984: Społeczne role uczonych. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Příloha č. 1: Přehled produktivity středoevropských sociologických časopisů podle zemí

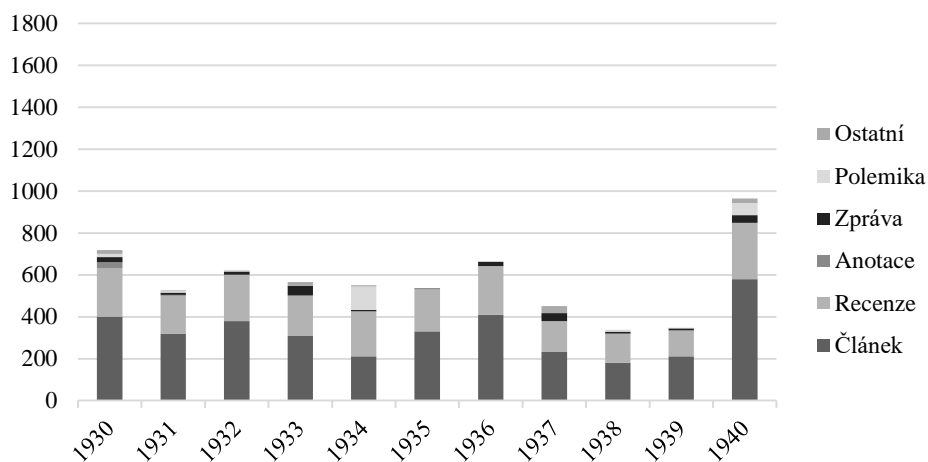
Graf 1a: České časopisy - počet NS v jednotlivých ročnících (N = 10 514)

Graf 1b: Polské časopisy - počet NS v jednotlivých ročnících (N = 5 658)

Graf 1c: Maďarský časopis - počet NS v jednotlivých ročnících
(N = 6 268)

Graf 1d: Slovenský časopis - počet NS v jednotlivých ročnících
(N = 885)

